

JAUME BALMES, LECTOR CRÍTIC DE LA REVOLUCIÓ FRANCESA*

per Joan BADA I ELIAS

I.- Introducció

Les meves primeres paraules en adreçar-me a Vostès en aquesta sessió commemorativa de la mort de Jaume Balmes han de ser, lògicament, d'agraïment. Ha estat un honor immerescut l'encàrrec que se m'ha fet de pronunciar avui aquest discurs commemoratiu; a crida gentil, acció de gràcies sincera. Però l'agraïment ve també per un altre cantó. Quan hom accepta parlar de Balmes, «sempre més disputat que discutit» en frase feliç del pare Miquel Batllori, això l'obliga a llegir tota la seva obra, cosa que fins ara no havia fet, ja que la lectura havia estat sempre més aviat selectiva; gràcies, doncs, també per haver-me obligat –bonica i agradosa obligació– a rellegir l'obra balmesiana.

Després de més de cent-vint sessions i les seves lliçons corresponents cada vegada esdevé més difícil trobar un tema que pugui ser presentat amb una certa originalitat. Val a dir, però, que aquest any el calendari m'ha ofert un ajut estimable. El proper divendres, 14 de juliol, s'escau la data convencionalment acceptada com la de l'inici de la Revolució francesa, de la qual enguany celebrem el Bicentenari. La commemoració és present en tots els àmbits culturals: des de les programacions televisives, de forma directa o tangencial, fins a sessions acadèmiques, de nivells diversos, passant per les pàgines dels més prestigiosos diaris, que també aquests dies ens ofereixen l'amplíssima temàtica, que comportà un esdeveniment del qual Balmes escrivia que era «aconteixement únic en els fasts de la història, veritable monstre de la seva magnitud, les seves formes, el seu caràcter i resultats» i a

---

* Conferència pronunciada per l'autor, a la Sala de la Columna de l'Ajuntament de Vic, el 9 de juliol de 1989.

partir de la qual Europa deixà de ser el que era abans¹. M'ha semblat, doncs, que escollir aquest tema era obligat, conscient que aprofitar aquesta oportunitat no era caure en l'oportunisme. La vida de Jaume Balmes està del tot marcada pel fet revolucionari.

No vull fer de cap manera una biografia, que Vostès coneixen prou bé, però sí posar en relleu els fets revolucionaris, que envoltaren i, en alguns casos, marcaren la seva vida.

1810 és l'any del naixement. És la data també en què esclatà la sublevació de les colònies hispano-americanes, que tanca el cicle atlàntic de la revolució liberal burgesa iniciada a les colònies angleses del nord el 1767. És també la data de l'inici de les guerres independentistes dels pobles balcànics, que incorporen en certa mesura el pensament i la voluntat nacionalistes, que poc a poc s'aniran fent presents a la Irlanda d'O'Connell i a la Polònia irredempta, per citar les que més presència tindran en l'obra balmesiana. És també la data, segons el propi judici de Balmes, d'on arrenca la tirania que el liberalisme ha exercit a Espanya en nom de la llibertat².

1830, quasi al bell mig de la seva curta vida. La revolta del juliol fa caure la monarquia borbònica de la restauració i la substitueix per la segona branca dinàstica —em serveixo de la terminologia balmesiana—, la de la casa d'Orleans. A Balmes el ressò hispànic de la revolta parisenca l'obligarà a deixar per primera vegada la Univeritat de Cervera, tancada com totes les universitats pel govern ferrandí, temorenc que el món universitari se somogués també com la revolució s'havia fet ja present a Roma, a Brusselles, a Varsòvia, aquestes dues darreres les úniques que mereixin el seu elogi, ja que portaren garanties als catòlics, de forma estable pels belgues, molt a precari pels polonesos³; no tan sols això, sinó que segons el seu biògraf, Sadurní, a partir d'aquest moment les obres de Chateaubriand esdevindran els seus llibres de capçalera. Anys després, el propi Balmes ens donarà el seu judici sobre la revolució de 1830, dient que «és solament una de les fases de la Revolució Francesa»⁴, en farà notar la seva amplitud⁵, que havia alterat la situació política i diplomàtica d'Europa⁶, en criticarà el comportament no religiós⁷, i l'esgrimirà com a argument per explicar la por d'Anglaterra que la solució dinàstica espanyola passés per la segona branca, via matrimoni, com defensava ell mateix⁸. No oblidem tampoc que en 1830 s'obre la línia

1. L'edició de les obres de Jaume Balmes que he fet servir és la publicada per la Biblioteca d'Autors Cristians, que reproduïx l'edició preparada pel pare Casanovas: JAUME BALMES, *Obras completas*, tomo V, Madrid (BAC), 1949, tomo VI, Madrid (BAC), 1950, tomo VII, Madrid (BAC), 1950, tomo VIII, Madrid (BAC), 1950. *Consideraciones políticas sobre la situación de España*, VI, 35.

2. *Los partidos políticos*, VI, 493.

3. *Las instituciones políticas en sus relaciones con el orden social*, VI, 554.

4. *Reflexiones sueltas*, VII, 836.

5. *Pío IX*, VII, 970.

6. *La Inglaterra y la Francia en la cuestión española*, VII, 554.

7. *Alianzas de España*, VI, 307.

8. *La Inglaterra y la Francia en la cuestión española*, VII, 862.

de ferrocarril de Liverpool a Manchester, és l'inici de la revolució en el camp de les comunicacions.

1848, any de la mort. Pel febrer esclata a París la revolució, que enderroca la monarquia i instaura altra vegada la República. «La sola notícia de la revolució a París ho ha encès tot», constatava Balmes en la seva darrera i a més pòstuma obra, dedicada a la República Francesa⁹ i, com sabeu, tenia tota la raó: a Torí (Piamont) la revolució obligava el rei Carles-Albert a donar una constitució al poble i ensem a assumir el cabdillatge del moviment italià de reunificació; a Roma, Pius IX veia caure assassinat el primer ministre, comte Rossi, i ell mateix fugia vers l'exili a Gaeta, però sobretot li causava el gran desencís, que el portaria a posicions ben contràries a les del bienni anterior, que havien motivat Balmes a escriure el seu *Pio IX*; a Viena, la revolta derribaria Metternich, l'home del Congrés de 1815 i debellador dels moviments revolucionaris del 1830; a la Confederació germànica la revolució es faria present a Berlín, a Munich, a Baden... i portaria a la creació, certament efímera, del parlament de Frankfurt; a Suïssa la bufera revolucionària esdevindria forma unificadora del nou estat federal. La revolució de 1848 coincidia també amb algun fet no estrictament polític, però més pregon encara: Marx i Engels publicaven el *Manifest del partit comunista*, Stuart Mill, per la seva banda donava a conèixer el seu tractat sobre els principis de l'economia política, Rosmini es decidia a publicar una obra, escrita bastants anys abans, *Les cinc plagues de l'Església*, que eren per a ell la separació entre clergues i laics a l'Església, la insuficient formació del clergat, l'excessiva dependència de l'episcopat respecte dels prínceps, l'exclusió dels fidels i clergues en el nomenament dels bisbes i el control dels béns eclesiàstics pel poder civil. En un altre ordre de fets, també 1848 veia a Magúncia la celebració, per primera vegada, del dia dels catòlics (Katholikentage), que tanta importància tindria no sols en el segle XIX sinó encara en l'actualitat. També a nivell de l'Estat espanyol 1848 és un any referencial: el 28 d'octubre el ferrocarril feia el seu primer viatge Barcelona-Mataró, l'Estat espanyol optava pel sistema mètric decimal en la moneda, pas previ a fer-ho també en pesos i mesures, a Barcelona començava a funcionar l'Espanya Industrial i es constituïa l'Institut Industrial de Catalunya. És lògic, doncs, que Godechot hagi pogut escriure que la revolució de 1848 «tanca el cicle revolucionari iniciat vuitanta anys abans, però dona origen a un altre, que trobarà el terreny abonat no a Occident, sinó a Orient, i que empenirà el vol a Rússia el 1905 i sobretot el 1917»¹⁰, tot i que hom veuria ja en la Comuna de París un primer tast, aquest occidental, del cicle socialproletari de la revolució, que potser amb la «perestroika» s'estigui cloguent en aquests moments, o almenys modificant profundament, si bé no en totes les àrees, com demostren els fets del «maig xinès» i la seva lamentable i inqualificable repressió. Sense voluntat de mitificar ningú, però sí per posar en relleu la perspicàcia sòcio-política de J. Balmes, cal recordar que ja el

9. *República francesa*, VII, 1051.

10. *Las revoluciones (1770-1799)*, Nueva Clío, vol. 36, Barcelona (Labor), 1977, 183.

1841, en examinar les tendències conservadores, religioses i socials, pre-annunciava que les noves aristocràcies establertes sobre les runes de les antigues i que volien conservar el seu lloc, podien sofrir una nova Bastilla¹¹, pre-annunci, que esdevenia crit d'alerta el 1845 sobre «l'estat social de França que l'inspirava seriosos temors per l'avenir»¹², temors que l'any següent eren per ell passos vers un conflicte imminent¹³ i que l'11 de febrer –tretze dies abans de l'esclat– era ja la valoració d'una situació crítica per tot Europa¹⁴. Un cop succeït, per Balmes «els successos de febrer no són una nova revolució, són una nova fase de l'antiga, d'aquest gran fet dels temps moderns, del qual els historiadors prendran sempre com una època, punt final d'una sèrie de grans evolucions socials, principi d'altres no menys grans»¹⁵, i per això insistia adesiara en el seu fort contingut social, és a dir, en el canvi que produïa en les relacions capital-treball¹⁶. A Balmes la revolució, viscuda ja en plena malaltia, l'impactà profundament, per això la qualifica de «la pitjor de les revolucions, la revolució del menyspreu a una monarquia de criats»¹⁷, que era per a ell la monarquia instaurada després de la revolució de 1830. La revolució s'havia anat forjant i els períodes de pau havien estat per a ell simples traves, com un volcà –figura utilitzada per ell com a símbol de la revolució– les dues primeres havien estat flamarades, ara –la de 1848– era la forta erupció.

Queda, doncs, palès com la vida de Jaume Balmes queda prou marcada pels fets revolucionaris. Si, a més, ens fixem en el procés revolucionari espanyol, l'inici del qual ell situa en 1835, data de l'obtenció del seu doctorat en teologia i del trasllat de la Universitat de Cervera a Barcelona pels liberals, i a la Portella pels carlins, podem dir que Balmes està de ple immersit en el món de la revolució, que motiva en gran part el pessimisme polític de Balmes. Però aquest tema, el de la revolució espanyola, el deixo de banda com hi deixo també l'estudi de la seva postura belligerant enfront l'estat demoliberal, que en certs aspectes han afrontat ací mateix Larraz López (1948), Riera i Canudas (1952) i Fernández de la Mora (1974). Fa ben pocs mesos Casimir Martí ha publicat un assaig amb el títol *Jaume Balmes entre la reacció i la revolució*¹⁸, que per la seva brevetat m'ha deixat encara obert el camp d'aquest estudi, en el qual examino quin és el pensament balmesià sobre la Revolució Francesa, per analitzar en un segon moment la seva doctrina sobre la revolució i l'alternativa que ell proposa, i acabar amb uns breus corollaris d'alguns aspectes col·laterals. En tot moment vull tenir present l'advertència balmesiana: «no nego que la Revolució Francesa sigui un gran llibre on es pot aprendre molt per part dels reis i dels pobles, però ull,

11. *La Civilización*, art. 2.º, V, 468.

12. *Examen de la cuestión del matrimonio de la reina D.ª Isabel II*, art. 1.º, VII, 51.

13. *Peligros de un conflicto*, VII, 490.

14. *Política extranjera*, VII, 1004.

15. *República Francesa*, VII, 1028.

16. *Ídem.*, VII, 1043.

17. *Ídem.*, VII, 1032.

18. Cfr. Albert BALCELLS (ed.), *El pensament polític català del s. XVIII a mitjan segle XX*, Barcelona (Edicions 62), 1988, pp. 57-74.

Jurament del Joc de la Pilota.

de fiar-se massa de les semblances, que solen servir molt a la poesia i a la declamació, però que per lo comú són dèbils per fonamentar la ciència i confiar excessivament en elles és arriscat en la pràctica»¹⁹, no es tracta, doncs, d'extrapol·lar el seu pensament sinó de tenir sempre present el moment concret en el qual ell s'expressa.

II.- *Revolució Francesa*

Com manifesta palesament la lectura dels seus escrits, Balmes coneixia a bastament l'obra d'A. Barruel (*Mémoires pour servir à l'histoire du jacobinisme*, 1797) i qui sap si la d'A. P. Barnave (*Introduction à la Révolution française*, 1843) i altres autors contemporanis a la Revolució Francesa com Lescène des Maisons, Rabaut-Saint-Etienne i Fantin Desodords, o bé dels historiadors de l'etapa napoleònica –consulat i imperial– Lacretelle i Toulongeon, precursor aquest de l'escola històrica científica. Qui sap si en els seus tres viatges a París conegué també les obres de Burke (*Réflexions sur la Révolution de France*, 1790), de Josep de Maistre (*Considerations sur la France*, 1796), de Madame de Staël –la filla de ministre banquer, Necker– (*Considerations sur les principaux événements de la Révolution française*, 1818) i, fins i tot, les d'A. Thiers (*Histoire de la Révolution française*, 1823-1827) i de T. Carlyle (*The French Revolution*, 1837), però, sens dubte, quedaria ja fora del seu abast l'obra de J. Michelet (*Histoire de la Révolution*, 1847-1853) malgrat que el primer volum aparegués el 1847, i la d'A. Tocqueville (*L'Ancien Régime et la Révolution*, 1856), del qual, en canvi, sí que podia haver llegit l'obra sobre la revolució americana (*La démocratie en Amérique*, 1836).

D'entrada sorprèn que l'adjectiu usat més vegades per Balmes en parlar de la Revolució Francesa és el de «colossal», afegint-hi algunes vegades que ho és «en si mateixa i en els seus efectes»²⁰. Per ell «la història de la Revolució Francesa és la història de totes les revolucions, la diferència rau només en la dimensió dels esdeveniments, en les circumstàncies»²¹, o dit en altres paraules, també seves, «és un vertader cataclisme, un succés colossal les últimes conseqüències del qual no es poden preveure, inaugura una època per a França i Europa; els seus efectes no es dividiran bé, però és present la seva magnitud, passa com en aquells horitzons que, per no tenir límits, sols ofereixen a la vista una vaga imatge»²².

Fonamentalment la causa original de la Revolució Francesa, la mare, com diu ell²³, és l'escola filosòfica del segle XVIII centrada en el que qualifica com la «intelligència extraviada», que porta a atacar el govern i les antigues constitucions, a l'ensens que es constitueix en òrgan de totes les passions, eco de totes les queixes i defensora de tots els interessos no satisfets»;

19. *Consideraciones políticas sobre la situación de España*, VI, 39.

20. *La Civilización*, art. 2.º, V, 471.

21. *Candidatura del infante Don Enrique*, VII, 300-301.

22. *República Francesa*, VII, 1028.

23. *Situación de España*, capítulo IV, VI, 35.

expressió personificada –seria interessant aprofundir en aquest tema de les personificacions balmesianes que hom troba manta vegades en els seus escrits– d'aquesta «intelligència extraviada és J. J. Rousseau i el seu llibre –*El contracte social* (1762)– és el codi de la revolució més formidable que hagin vist els segles²⁴; malgrat el seu dur i repetit judici sobre el filosofisme del segle XVIII, és a dir, la Il·lustració, en cert moment amoreix l'expressió i ens diu que alguns dels seus principis –no diu quins– eren bons, però que han estat posats en pràctica malament, sense realisme i sense fidelitat als fets concrets i a les seves exigències, cosa que ha fet que es cometessin una llarga sèrie d'errors i que les coses anessin malament²⁵. Amb aquest teló de fons com a causa principal, Balmes no dubta a afirmar que la constitució anglesa, sorgida després de la Gloriosa, va ser molt present als inicis de la Revolució Francesa i va servir de guia en els primers passos, però que ni aquesta ni l'experiència dels Estats Units d'Amèrica del Nord no són raó suficient per a explicar-la, sinó que cal anar més enllà i recercar el conjunt de causes socials que feren inevitable el canvi polític²⁶.

Un dels temes encara oberts en la historiografia actual és l'abast cronològic i la vinculació en l'espai de les diverses revolucions a partir de l'anglesa de 1688. El tema no és gens estrany al pensament balmesià. Balmes relaciona les tres –l'anglesa de 1688, l'americana de 1767, la francesa de 1789– tot i destacar-ne les diferències causals: la primera tingué com a causa el fanatisme religiós, la segona la independència nacional, la tercera, com ja he dit, el filosofisme. En analitzar els processos i els resultats, Balmes assenyala com Anglaterra, ensinistrada ja en l'escola d'anteriors revolucions, gaudia d'un règim nascut d'elles i, per tant, tenia moltes menys ànsies de canvis, per això el procés final fou més equilibrat, serè i tranquil; als Estats Units d'Amèrica del Nord, en ser la revolució explosió d'un sentiment nacional d'independència i també la recerca de la llibertat, li donaren un caire totalment nou i la van alliberar de sofrir la contaminació de l'esperit febril i violent que la democràcia va adquirir amb la Revolució Francesa, i com que no hi havia partits ni va haver-se de defensar interiorment això li va evitar de caure en la ferocitat²⁷; a França les coses van ser molt d'altra manera, ja que en ser un país vell la revolució va esdevenir una lluita aferrissada entre el nou i el vell²⁸.

Això ens porta a un altre dels camps tothora oberts del debat historiogràfic sobre la Revolució Francesa. Michel Vovelle en un recent article²⁹ ha recordat les tres grans escoles, que novament amb motiu del Bicentenari es manifesten: la revisionista, la contrarevolucionària, la jacobina, tradicionalment propera al marxisme. Aquesta darrera, en el fons, no seria altra que la

24. *La Civilización*, art. 2.º, V, 471.

25. *Situación de España*, capítulo XIII, VI, 69.

26. *Un monárquico a los parlamentarios*, VI, 544.

27. *Impugnación de un artículo de «El Conservador»*, VI, 153.

28. *La ciencia y la sociedad*, V, 506.

29. *Controversias ideológicas a l'entorn de la Revolució Francesa*, L'AVENÇ, n.º 122, (gener 1989), pp. 14-21.

interpretació social de la Revolució Francesa, iniciada per J. Jaurés, continuada per A. Soboul, A. Mathiez, G. Lefebvre, E. Labrousse i que trobaria en l'esmentat Vovelle, el seu més conspicu representant actual³⁰. Insisteixo, de cap manera vull cometre un anacronisme amb Balmes, però certament llegint i rellegint els volums dels seus escrits polítics i altres el trobo molt proper a aquesta interpretació social de la revolució; per ell queda clar que la revolució anglesa fou religiosa, que l'americana fou política, que la francesa fou social, i que aquesta inflexió social s'esbossa el 1789 per arribar a la plenitud en la de 1848, «nova fase de l'antiga», punt final, com abans els recordava, d'una sèrie de grans revolucions socials. D'una manera encara més explícita Balmes ens situa en aquesta línia d'interpretació social quan escriu que «si es vol comprendre en tota la seva extensió la revolució de 1789, cal mirar-la com un gran fet social en el qual les idees, els sentiments, els interessos i tot el que havia germinat i crescut en els segles anteriors per canviar la faç del món, es va acumular, es va condensar, es va reunir a França, i sobretot a París, constituint un gran focus ustori que havia de fondre tot el que existia»³¹, i encara, no dubta a afirmar que «la revolució es va apoderar de l'esfera política després d'haver-se apoderat de la social»³², aquesta dimensió o qüestió social afecta ensems la religió i els interessos materials³³ i la seva situació en el moment històric la compara a un edifici en mal estat perquè les seves peces estan mal combinades³⁴. Els defectes socials, les peces mal combinades per seguir-ne el símil, són: la condició del poble que cal millorar, el despotisme ministerial que cal refrenar, les dilapidacions dels cortesans que cal posar a ratlla, el desgovern, la irreligió, el desnivell social³⁵.

Una altra de les qüestions historiogràfiques, avui certament menys candent, és si el protagonisme el tingué la massa, és a dir, el poble, o una èlite, moltes vegades identificada amb la francmaçoneria. Per Balmes, que no afronta obertament el tema, un protagonisme especial, com una mena de catalitzador de tots els elements fins ara esmentats, és la «democràcia culta i rica, però capriciosa i mudable», que s'havia anat configurant al llarg del segle XVIII, que es mantingué al llarg de les revolucions i que triomfà plenament en la revolució de 1830. L'«esperit» d'aquesta democràcia, identificació evident de la burgesia, inclou «quelcom de la irreligiositat de Voltaire, de la ferotge arrogància de Rousseau i de la independència individualista il·limitada, filla del desenvolupament de la indústria i del comerç»³⁶. Aquest va ser el grup que donà unitat de direcció i cohesió a totes les forces des del primer moment³⁷. Malgrat tot, Balmes no és partidari de considerar la

30. Irene CASTELLS, *Les grans etapes de la Revolució Francesa 1789-1799*, l.c., pp. 48-53.

31. *República Francesa*, VII, 1028.

32. *La monarquía y la unidad gubernativa en la sociedad española*, VI, 433.

33. *Las instituciones políticas en sus relaciones con el estado social*, VI, 557.

34. *Dos escollos*, VII, 212-213.

35. *Un monárquico a los parlamentarios*, VI, 545.

36. *La España y la Francia*, VI, 587-588 i *Reforma de la Constitución*, art. 6.º, VI, 650.

37. *La esterilidad de la revolución española*, VI, 229.

Revolució Francesa com a fruit d'una conspiració, sinó que per a ell fou inicialment espontània³⁸. Balmes fa notar també la importància de la premsa en la configuració del procés revolucionari, tot fent present que també en la restauració i en la difusió de la religió aquella té un pes important.

Situant-nos en la línia de l'escola de L. Mousnier de fer açaprem en els precondicionaments de tota revolució, els que Balmes assenyala són: les guerres de religió a la França del segle XVI; l'edicte de Nantes (1598) que hi posà fi concedint la llibertat religiosa, que significà l'entrada consentida del protestantisme, per a ell causa principal remota i punt d'origen de tot el procés d'individualització introduïda a Europa; les controvèrsies dogmàtiques i discussions teològiques del segle XVII, és a dir, el jansenisme i amb menor mesura el quietisme de Fenelon i Madame de Guyon; les lluites del rei Lluís XIV amb el pontificat, o sigui, el gallicanisme; l'influx de l'escola de Voltaire; el progressiu deteriorament de les antigues institucions del país; la situació topogràfica oberta, principalment als països protestants (Alemanya, Províncies Unides, Anglaterra); i, finalment, el procés de la revolució feta en el camp del pensament i que d'aquí passà al camp fàctic³⁹.

Balmes, que s'autoconsidera totalment immersit en l'ampli procés revolucionari, fa un esforç per penetrar en el desenvolupament de la Revolució Francesa i exposar-lo. Aquest queda ben reflectit quan escriu que «la Revolució Francesa va fondre com fa el gresol amb els metalls, els diferents elements de la França pre-revolucionària: la Convenció en va treure de la fornalla la massa informe, Napoleó l'elaborà, la cisellà i la polí; en tot el procés, continua, es dona homogeneïtat i les diferències que es puguin notar són com les vetes dels metalls no ben lligats»⁴⁰. El seu esquema bàsic interpretatiu és, doncs, aquest: l'Assemblea Constituent no fa altra cosa que enderrocar el que existia amb una obra «por cierto grande, magnífica, propia de las tempestades, arrasando bosques y campiñas, y sumiendo en el llanto y la miseria a los pueblos»⁴¹, això porta a l'anarquia total —època de la Convenció i del Terror—, de la qual la salva Napoleó, que és la personificació representativa «àmplia, completa, grandiosa», a ell pertoca d'assegurar l'obra de la revolució, restablir l'ordre i retornar a França el seu ascendent sobre Europa⁴²; fins i tot en el camp religiós, anota Balmes amb tota raó, Napoleó corregeix la desviació religiosa de la Revolució Francesa⁴³.

El resultat final de la Revolució Francesa és el capgirament del món en la moral i la política⁴⁴, tot i que, en alguns aspectes —no diu quins— les idees a Europa s'han modificat en bon sentit⁴⁵.

38. *El gabinete francés y el conde de Montemolin*, VII, 442.

39. *La instrucción del clero*, V, 821; *Consideraciones políticas sobre la situación de España*, cap. VI, VI, 39; *La esterilidad de la Revolución española*, VI, 228.

40. *Pensamientos*, VIII, 335.

41. *La Civilización*, art. 2.º, V, 471.

42. *El abate de Ravignan*, VIII, 40; *El doctor Newman, el puseísmo y una retractación extraordinaria*, VIII, 59-60.

43. *La influencia religiosa*, art. 1.º, V, 767.

44. *Los bienes del clero*, art. VII, V, 724.

45. *El abate de Revignan*, VIII, 42.

III.- *La Revolució*

Balmes és un home que viu de ple la situació política espanyola provocada, com repeteix sovint, per tres forces concorrents: la minoria d'edat de la reina —es tracta d'Isabel II—, la qüestió dinàstica i la revolució. No es tracta ara de parlar del seu pensament i de la seva acció en el camp polític espanyol, ja esmentat repetides vegades. Però, a mesura que llegia els volums de l'obra completa balmesiana, no he pogut resistir-me a sistematitzar el seu pensament sobre la Revolució conscient que així completaria el que he dit fins ara. Què és, doncs, per Jaume Balmes una revolució?

En l'escrit titulat *La Opinió*, no datat pels seus estudiosos, la defineix com un transtorn de l'ordre legítimament establert, un atemptat contra el poder suprem de la terra, una espoliació a mà armada de la seva autoritat i preeminències⁴⁶ i, de manera més taxativa, encara, escriurà que les revolucions no són altra cosa que grans transtorns, en els quals s'esfondren les antigues institucions⁴⁷. La definició més descriptiva la trobem en el seu opuscle sobre els béns del Clergat, redactat a finals de l'any 1839 i començament de 1840⁴⁸; insisteix, d'entrada, en aquesta mateixa idea de l'esfondrament de les institucions com a element primordial, al qual segueix el trencament dels vincles que traven l'ordre social, i un cop trencats aquests cada grup recerca millorar la seva posició amb vista al poder i a la fortuna, essent lloc comú de tota revolució la tendència a violar la propietat⁴⁹. Però Balmes també té clar que les revolucions polítiques no sempre són les creadores dels fets turbulents que semblen provocar sinó que molt sovint no fan més que revelar, augmentar i irritar, tal vegada, el que ja existeix, de manera que la majoria de vegades això que ja existeix n'és la causa⁵⁰, perquè aquesta és la condició essencial i l'objectiu primari de les revolucions: aterrar el que existeix perquè és injust, substituir unes lleis per unes altres, unes institucions per altres. La reforma es fa per mitjans legals, la revolució per la força; la influència directa o indirecta de la força en la resolució de les qüestions públiques és l'infalible senyal que ha començat la revolució. Començat el drama és necessari que continuï: només hi cap el dubte sobre la dimensió dels seus actes, el terrible de les seves escenes, el tràgic del seu desenllaç⁵¹. D'altra banda la revolució ataca el principi de govern en ell mateix, perquè es dirigeix a canviar les formes polítiques i l'organització social⁵²; per fer-ho, comencen sortint del camp de la llei i cap d'elles torna a entrar-hi⁵³. La revolució proclama la sobirania popular i aplica sempre el principi segons el qual «la salut del poble és la suprema llei», és en nom d'aquest principi que

46. *La opinión*, V, 649.

47. *La situación de España*, cap. V, VI, 33-34.

48. *Observaciones sociales, políticas y económicas sobre los bienes del Clero*, V, 674-675.

49. *Los bienes del clero*, art. X, V, 741.

50. *De Cataluña*, art. 3.º, V, 944.

51. *Situación de España*, VI, 238-239.

52. *Cartas a un escéptico*, carta VII, *la Tolerancia*, V, 329.

53. *¿I después?*, VI, 327.

Resum de la història de la Revolució (anys 1789-1791), segons un gravat fet a Orleans.

1. Taxes, impostos, prestacions personals.

En temps passat, els més útils eren trepitjats: el Tercer Estat aguantava tot el pes.

El despertar del Tercer Estat.

Fa ja molt temps que visc sota l'opressió dels meus enemics, vull trencar finalment les meves cadenes.

3. Supressió de blasons.

La noblesa queda abolida per sempre; els títols de príncep, comte, marquès, baró, cavaller i monsenyor queden suprimits.

4. Deute nacional.

El temps present exigeix que tots suportin el gran pes dels impostos de França.

porta endavant totes les seves actuacions⁵⁴, ja que els poders nascuts de la revolució tenen sempre facultats discrecionals: la seva diana i la seva norma són la conveniència política, el seu límit la raó i la moral i quantes coses il·legals són legítimes i quantes coses il·legítimes són legals!⁵⁵.

L'origen causal revolucionari, en el qual es combinen grup promotor, idea central i mòbil inicial, és també objecte de la reflexió balmesiana. «La revolució per ser-ho ha d'arrencar del poble mateix, d'ell i solament d'ell pot treure la seva força, perquè la revolució es fa per destruir el que existeix, per desposseir al que està en possessió, per arrabassar les regnes de la societat de la mà d'algunes classes, per apoderar-se de certs avantatges que aquelles gaudeixen o principalment o amb completa exclusió d'altres... si una revolució no té el poble, podrà haver-hi conspiracions, però no pas una verdadera revolució»⁵⁶. Per moure el poble cal, però, alguna idea que l'aglutini i homogeneïtzi; trobar-la i aprofitar-la en tots els seus aspectes és el rol que té el grup director, que es troba sempre en tot moviment revolucionari⁵⁷.

El procés revolucionari per Balme passa gairebé sempre per etapes idèntiques, ja que ve exigit per la mateixa essència de tota revolució. En els quatre articles de l'any 1843 dedicats a Catalunya, planteja en part aquest procés: inicialment alguns caps «volcànics i ambiciosos» li donen el primer impuls⁵⁸, i precisament aquesta qualitat d'impulsió és el que determina que les revolucions comencin amb indecisió, perquè els pobles surten d'un estat de submissió i legalitat i, per tant, no conceben la possibilitat de prendre certes mesures; a superar aquesta indecisió es llancen els homes més valents i, aleshores, ja no hi ha res que pugui aturar les onades populars⁵⁹, i la situació esdevé majorment anàrquica sense que ningú no pugui preveure els esdeveniments: ni els anglesos revoltats preveien la decapitació de Carles I, ni preveien la de Lluís XVI els líders revolucionaris, ni els revoltats de París l'any 1830 auguraven el canvi dinàstic. Aquesta anarquia és lògica i de fet tota revolució té exigències de radicalitat i pels revolucionaris l'única forma d'evitar les dificultats és portar la doctrina fins a les últimes conseqüències tant en la teoria com en la pràctica⁶⁰. Davant la incapacitat de governar i la pèrdua de fe política, és el despotisme l'única via hàbil per salvar la revolució i ajudar-la a establir-se o bé d'una manera definitiva o bé servir de transició a un règim més temperat i suau⁶¹.

Balme té molt present que les revolucions europees s'han fet enfront dels reis i també és molt clar per a ell que la monarquia és una necessitat pels pobles d'Europa així com que la república és un gran deliri⁶², afirmació

54. *La nueva restricción de la imprenta*, VII, 304-305.

55. *Pensamientos*, VIII, 338.

56. *La esterilidad de la revolución española*, VI, 222-223.

57. *Los bienes del clero*, art. VI, V, 723.

58. *De Cataluña*, art. 3.º, V, 945.

59. *Portugal y la intervención española*, VII, 869.

60. *Ojeada sobre los partidos*, VII, 371.

61. *Espartero y la dictadura*, VIII, 102.

62. *Lo que no se quiere y lo que se quiere*, VI, 752.

aquesta darrera que, tot i ser referida a Espanya, hom sospita que té més àmplia aplicació. La relació entre monarquia i revolució quedaria per a ell establerta en aquests termes: les persones reials són acceptades com potencials instruments revolucionaris, a partir, però, del moment en què l'instrument deixa de ser útil i més encara si esdevé obstacle, la revolució fa miques els trons⁶³, i que aquest canvi és quasi una fatalitat revolucionària ja que els principis revolucionaris són per essència agitadors i dissolvents, incompatibles amb els interessos de la Corona⁶⁴.

Par acabar aquesta reflexió del pensament balmesià sobre la revolució, cal esmentar els efectes que considera propis de totes elles. El més fonamental és, sens dubte, l'alteració de la posició i de les relacions dels individus i de les classes socials⁶⁵. Aquesta alteració es dona sobretot perquè la revolució relaxa els vincles socials i domèstics, trenca els lligams polítics, acostuma a la insurrecció, mina la disciplina dels exèrcits, escampa arreu la llavor d'immoralitat⁶⁶. Aquesta alteració radical es fa possible més pregonament perquè es debilita la idea de la legitimitat del poder⁶⁷, lluitant aferrissadament en contra d'ell, pel simple fet de ser poder, però també perquè serveix de centre i de nus a l'organització social que s'intenta destruir⁶⁸. Davant d'aquests resultats neixen en la societat dues valoracions: el descrèdit de la revolució, ja que no edifica res, ni bo ni dolent⁶⁹, i l'escarment, de manera que els pobles hi aprenen, no poques vegades, el que hagués estat difícil d'ensenyar-los⁷⁰. Que aquestes dues valoracions fonamenten la reacció no n'hi ha cap dubte, però convertir Balmes en un simple reaccionari —ni que sigui atenent al sentit purament etimològic, no polític de la paraula— no seria just.

IV.— *L'alternativa de la revolució*

No és just perquè Balmes s'adonava i era conscient que calia oferir una alternativa, situant-se com ell feia en el camp de la interpretació social de la revolució. No oblidem que per a ell tenen també les pejoratives connotacions de revolució: «tot allò que no és justícia, tot el que sigui enfilar-se a costa de l'Estat, tot el que sigui enriquir-se a l'ombra de lleis iníquies, tot el que està en oposició als principis tutelars de la societat»⁷¹.

Evolució i reforma són els dos eixos vertebradors de l'alternativa balmesià a la revolució. En la segona sèrie de *Pensamientos*, publicada pòstumament el 1910, però redactada segons sembla els dos darrers anys de la

63. *Portugal y la intervención española*, VII, 870.

64. *¿Por dónde se sale?*, VII, 911.

65. *Alianza de España*, art. 2.º, VI, 314.

66. *Consideraciones filosófico-políticas*, VI, 357-358.

67. *¿Por dónde se sale?*, VII, 911.

68. *Miscelánea*, VI, 329.

69. *Ídem*.

70. *De Cataluña*, art. 3.º, V, 943.

71. *Entrada del señor Martínez de la Rosa en el ministerio*, VI, 782.

seva vida, hi trobem aquest: «Queréis evitar la revoluciones? Haced evoluciones»⁷². Evolucionar és per a ell sinònim de reformar. Per fer-ho en la profunditat que cal és necessari d'antuvi recerocar les causes internes del mar i així poder-hi posar remei⁷³, i per això cal tenir una actitud clara de voler «resistir amb fermesa, però no amb obstinació i prevenir les revolucions per mitjà de les reformes»⁷⁴. Reformar sense destruir, regenerar tenint present l'acció del temps, mai amb transtorns i menys amb banys de sang, és l'aportació que el catolicisme pot fer a la societat⁷⁵.

És en el controvertit opuscle *Pío IX* on Balmes afronta més clarament la qüestió, ja que l'escrit volia justificar les mesures de Pius IX, cap dels Estats Pontificis, elegit papa el 16 de juny de 1846 amb l'esperança de trencar o almenys modificar la línia conservadora del seu antecessor Gregori XVI, l'home de la *Mirari Vos* i de la condemna del liberalisme catòlic de Lamennais, certament, però també Mons. Sterckx, de Bèlgica, per a qui Balmes tenia gran aprecí. Quatre principis bàsics són presentats: prevenir la revolució per mitjà de la reforma; desenvolupar l'esperit públic, és a dir, la voluntat d'intervenir en les decisions polítiques⁷⁶; tenir present que en les formes polítiques no hi ha res que sigui essencial a la religió sinó que totes elles li ofereixen inconvenients i avantatges, i no oblidar tampoc que tot el que és humà envelleix, que tot és reduït a pols; finalment, que cal evitar la por dels canvis que les exigències reformadores puguin portar, ja que si bé l'instint de conservació i la indignació motivada pels fets revolucionaris, portarien moltes vegades a evitar tot canvi o reforma, la raó diu que cal fer coses encara que portin aiguabarreig de bo i de dolent⁷⁷. Ja l'any 1844 en l'article publicat a *La Sociedad* sobre l'enderrocament de les muralles barcelonines, Balmes urgia també altres camins de reforma: procurar que la gran majoria del poble no tingui motius per viure descontenta i neguitosa, fomentar tot allò que proporciona mitjans de subsistència i de benestar, no armar qui no doni garanties que no en farà mal ús, vigilar que en els processos electorals no guanyin aventurers immorals que volen enfilarse enmig dels transtorns socials, nomenar per als governs provincials –cal no oblidar que l'estructura provincial espanyola feia poc que s'havia establert– gent lleial i de caràcter ferm, treballar perquè la moralitat es propagui entre les classes més nombroses fent que es conservi i, fins i tot, augmenti l'ascendent de la religió; si es fa tot això i ensems es reparen les destrosses fetes en anteriors etapes revolucionàries no serà necessari governar a foc i ferro, sinó que serà suficient l'acció regular i suau de les lleis⁷⁸. No és, certament, un programa complet que sortiria, sens dubte, de l'estudi global de Balmes, però això és matèria per tot un estudi sòcio-polític, que jo no he de fer ara i aquí.

72. *Pensamientos*, VIII, 342.

73. *De Cataluña*, art. 3.º, V, 945.

74. *Acontecimientos de España*, VI, 131.

75. *O'Connell*, VIII, 27.

76. *República francesa*, VII, 1033.

77. *Pío IX*, VII, 963, 969, 970, 980.

78. *Barcelona*, art. 2.º, V, 971.

V.- *Qüestions connexes*

Per acabar, però sempre en relació amb el tema central d'aquesta meva exposició, voldria referir-me molt breument a alguns altres punts.

L'eslògan revolucionari –llibertat, igualtat, fraternitat– li mereix el qualificatiu de «paraules boniques i afalagadores»⁷⁹ i que són «belles paraules que signifiquen boniques idees»⁸⁰, però segons creu ell, la revolució més aviat les desacredita⁸¹ i de cap manera no garanteix dur-les a la pràctica perquè «la llibertat és la submissió de tots a la llei, fins i tot dels que manen; la igualtat, si no significa un transtorn de tots els fonaments socials no pot expressar altra cosa que la llei dominant sobre tots amb absoluta imparcialitat; la fraternitat és una paraula sense sentit si no expressa l'amor de tots els homes entre si»⁸² i tot això la revolució no ho fa. Malgrat aquest judici Balmes no dubta a qualificar la llibertat universal com d'immens benefici⁸³ i, de la fraternitat universal, pensa que la religió cristiana s'havia avançat ja de molts segles en proclamar-la⁸⁴. Aquest és un punt permanentment referencial de l'obra balmesiana, rere cada línia hi ha sempre la dimensió apològica, per això no n'havia fet esment fins ara, tenint present que és prou conegut per Vostès i queda clar en la frase de P. Casanovas: «Balmes és essencialment un apòlogista de la religió catòlica»⁸⁵.

Miquel dels Sants Oliver testimonia que en el moment de la mort Balmes tenia sobre la taula una consulta del papa Pius IX sobre els drets de les nacions, que eren considerats conseqüència de la Declaració dels drets de l'home; qui sap si aquesta resposta, ni tan sols començada, ens hagués pogut donar una visió més concreta sobre la declaració revolucionària, que no trobem en els textos balmesians, ni tan sols en l'Ètica⁸⁶. Malgrat que en el rerafons de la Declaració esmentada hi hagi tota una filosofia –«l'escola filosòfica del segle XVIII– que Balmes, com ja he dit repetides vegades, considera culpable de les revolucions i, per tant, s'hi mostra totalment antitètic amb la seva afirmació que «la religió és la millor filosofia de la història»⁸⁷, no vol dir que ell no pogués subscriure gran part de la Declaració. Conseqüent amb la seva opció monàrquica refusa la formulació de la sobirania popular⁸⁸, expressada a l'article 3r. de la Declaració, però en canvi es mostra partidari, com ja he dit abans, de la llibertat de premsa, de la qual únicament cal vigilar, per mitjans legítims, els seus possibles excessos. La raó no és altra que considerar-la com un mitjà vàlid per fer triomfar la religió veritable i fer-li

79. *El remedio de nuestros males*, VI, 407.

80. *República francesa*, VII, 1049.

81. *El remedio de nuestros males*, VI, 407.

82. *República francesa*, VII, 1047.

83. *Porvenir de las comunidades religiosas en España*, V, 853.

84. *De Cataluña*, art. 4.º, V, 950.

85. I. CASANOVAS, *Balmes*, Barcelona (Biblioteca Balmesiana), 1932, p. 5.

86. *Ídem.*, p. 405.

87. I. CASANOVAS, *o.c.*, vol. I, pp. 405.

88. *Examen de la máxima «el rey reina y no gobierna»*, VI, 511-512.

reconquerir el terreny perdut⁸⁹. La defensa de la propietat privada és clara també en l'obra balmesiana, però cal no oblidar mai en presentar aquesta defensa el rerafons espanyol del moment, que no és altra que la desamortització o, per fer servir la seva expressió, «los bienes del Clero»; d'una banda, assenyala, l'atac a la propietat privada és una de les característiques més terribles de la revolució, però també recorda la seva dimensió social en afirmar que cal obtenir «el major benestar possible per al major nombre possible»⁹⁰, i en l'estil concís i axiomàtic dels *Pensamientos* dirà «no crec en una economia que fa pobres i mata de gana»⁹¹.

Finalment, quan vaig rebre la invitació del senyor alcalde i vaig fer la primera llista de temes possibles, se'm va ocórrer que un d'ells podria ser el d'establir la comparació entre Lamennais i Balmes, a qui els seus contradicctors anomenaven amb menyspreu el «Lamennais espanyol», mentre que Balmes no deixava de considerar-lo un «malaguanyat escriptor»⁹². Confesso que sempre m'he sentit atret per la figura d'aquest personatge contradictori, a qui també el procés revolucionari francès va afectar molt. És l'home que, en plena restauració borbònica, entreveu els perills d'una nova vinculació tron-altar, adverteix a Lleó XII del perill que representa el que l'Església aparegui vinculada al despotisme, i critica durament el rebrot gallicanista del moment. És l'home que no dubta de fer una lectura providencialista de les revoltes de 1830, —com de fet ho féu el mateix Balmes que a més considerava que la de França, superada la inicial bufera anticlerical, havia donat lloc a la restauració religiosa⁹³—, i que, a la vista de l'exitosa concreció política belga, pensa que ha arribat el moment, realísticament, val a dir-ho, un xic utòpic i per tant no sempre coherent en explicar-ho, d'establir l'era de Déu i de la llibertat. L'òrgan difusor de la idea sera L'AVENIR, on aplegarà col·laboradors de la talla de Montalembert, Lacordaire, de Coux, Gerbet i d'altres; la seva voluntat no és altra que establir el diàleg entre el món modern sorgit de la Revolució Francesa i l'Església, és a dir, el catolicisme. És l'home felicitat per Lleó XII, però condemnat per la *Mirari Vos*, l'encíclica més propera al tancament del Syllabus pià que no pas a l'obertura de la *Gaudium et Spes* conciliar. Balmes, que en la seva *Filosofia Elemental* critica el pensament lamnesià, en la *Vindicación personal* s'espolsa com si fos un estigma el títol de «Lamennais espanyol». Ho fa, ens diu, perquè ell, a diferència del capellà bretó, autor de *Paraules d'un creient*, sotmet sempre els seus escrits a censura eclesiàstica; perquè considera que entre ells dos hi ha profundes diferències⁹⁴ i perquè Lamennais s'ha allunyat de l'Església. Caldria veure si les diferències en el pensament sòcio-polític són veritablement profundes i em sap greu que Balmes s'espolsi aquest títol, que si bé per a uns podia ser estigmàtic, per a d'altres, jo entre ells, hagués esdevingut un

89. *La Prensa*, V, 523.

90. *La Civilización*, art. 4.º, V, 491; *Los bienes del Clero*, art. VI, V, 719.

91. *Pensamientos*, VIII, 342.

92. *Filosofia elemental*, Barcelona (Biblioteca Balmes), 1925, col. III, p. 265.

93. I. CASANOVAS, o.c., vol. II, p. 280.

94. *Vindicación personal*, VII, 783.

elogi. En aquest punt no em sento balmesià i em sembla que ell mateix no va ser prou coherent endut, potser, pel pes de la crítica i el decaïment físic: el pensament polític-social de Lamennais està molt vinculat, segons R. Aubert, amb una relació quasi bé mútua de causa-efecte, al grup de catòlics belgues promotors juntament amb els liberals de la revolta de Bruselles, que els portaria a la independència, però sobretot a la pacífica convivència posterior dels dos grups, malgrat que el secretari d'estat papal la considerés una aliança monstruosa; d'aquesta aliança, veritablement no gens monstruosa i molt fraternal, en va ser testimoni ocular ell mateix en el seu viatge a Bèlgica, la segona quinzena del mes de juliol de 1845, on va ser rebut pel cardenal-arquebisbe de Malinas, Mons. Sterckx, l'home que havia estat de bon començament en la forja d'aquesta unió. Però encara més, els polonesos revoltats i sotmesos de nou al tsar més per la condemna papal que per la força d'aquest i el líder irlandès admirat per Balmes, Daniel O'Connell, són també en gran part fruit d'aquest nou clima de llibertat, a l'interior del qual i a la seva empara els catòlics volien recuperar els seus drets, recuperació que Balmes, sempre apologeta, no podia sinó aplaudir. La relació, doncs, Lamennais-Balmes crec que queda per aprofundir.

I res més. M'havia proposat presentar-los amb motiu de la doble commemoració, de Jaume Balmes i de la Revolució Francesa, quin fou el seu pensament sobre aquest fet que ell anomenava «un gran llibre on es pot aprendre molt»; he intentat que junts llegíssim aquest llibre. No sé si ho he aconseguit, Vostès tenen la paraula. Moltes gràcies. He dit.

Vic, 9 de juliol de 1989.

Joan BADA I ELIAS
C. Diputació, 232
08007 BARCELONA